

SUBJEKTO SAMPRATA SCHELLINGO TRANSCENDENTALINIAME IDEALIZME IR RACIONALIAUS IDEALIZMO KRITIKOJE: LYGINAMOJI ANALIZĖ

Paulius Kukis

Lietuvos kultūros tyrimų instituto
Lyginamųjų kultūros tyrimų skyrius
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: paulius.kukis@yahoo.com

Santrauka. Šiame straipsnyje siekiama apibrėžti konkrečius skiriamuosius subjekto sampratos bruožus Schellingo racionaliajame transcendentaliniame idealizme ir vėlesnėje racionalaus idealizmo kritikoje. Pasitelkdamį lyginamąją analizę mes žvelgiame į bendresnio pobūdžio Schellingo teorinių pozicijų raidą, kuri neišvengiamai darė įtaką konceptualiāi prieigai prie subjektyvumo problematikos. Parodome, kad racionalaus idealizmo laikotarpiu subjektas apibūdinamas kaip protingas, savaveiksmis transcendentalinių apibrėžimų agentas, o racionalaus idealizmo kritikos periodu subjektu vadinama savita mentalinė realybė, kuri pasižymi epistemologiniu ir ontologiniu inteligibilumu, proto bei pačios sąmonės nepakankamumu. Taigi, racionalaus idealizmo kritikos periodu subjekto sąvoka suprantama kaip ribojama ir sąlygojama tokių pozityvių objektinės būties sandų, kurie yra ontologiškai priešingi savo paties atžvilgiu pakankamu laikomo inteligibilumo filosofemai.

Pagrindiniai žodžiai: Schellingas, subjektas, objektas, vokiečių idealizmas, inteligibilumas, transcendentalumas, spekuliatyvumas

Friedrichas Schellingas – vienas labiausiai kompleksišku mąstytojų visoje Vakarų filosofijos istorijoje. Jo minties raidai būdingi pertrūkiai, lemiantys skirtingų filosofinių įžvalgų plėtojimo metodu, analizės kontekstų ir objektų koegzistavimą bei netolygią kaitą. Tačiau itin neproduktyvu tvirtinti, esą Schellingas kiekvienu savo idėjų evoliucijos periodu disponuoja tokiomis skirtingomis filosofemomis, kad kalbėti apie jų nuoseklumą ir tarpusavio ryšį būtų visiškai beprasmiška.

Visų pirma į akis krenta tai, kad mūsų aptariamas mąstytojas negali būti viena-reikšmiškai priskiriamas vienai filosofinei

tradicijai. Ši išskirtinė savybė jau leidžia nubrėžti pakankamai tikslų, nors tolesnei analizei ir per daug aptakų jo filosofijos profilį. Esmine racionalaus idealizmo plėtojimo ir jo kritikos demarkacijos linija derėtų laikyti vieno svarbiausių Schellingo veikalų *Filosofiniai žmogaus laisvės tyrinėjimai (Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände, 1809)* publikavimą. Tam tikrais atžvilgiais šis veikalas dar yra klasikinio vokiečių idealizmo filosofijos vaisius, tačiau jame esama ir tokių sandų, kurie akivaizdžiai nepatenka į minėtos filosofinės tradicijos kontekstą.

Pavyzdžiui, nors atliekamo tyrimo objektas sutampa su kertine idealistinės tradicijos problema, laisvės sampratos tyrinėjimais, tačiau tuo pat metu kritikuojami pamatiniai racionaliosios filosofijos principai, žvelgiant iš alternatyvios perspektyvos atsiveria dar nereflektuotos ontologinės racionalaus filosofinio požiūrio taško prielaidos. Tad nevertėtų stebėtis, kad šiame darbe filosofijos pateikiamos ne griežtomis sąvokų sistemomis, kaip būta racionaliajam idealizmui priskirtinuose Schellingo tekstuose, o metaforomis ir analogijomis, dominuoja teosofiniai bei mistiniai vaizdiniai.

Tačiau nuo racionalaus idealizmo periodui būdingos transcendentalinės subjekto filosofijos problematikos prie visą vėlesnę jo mąstymo raidą negrįžtamai pakeitusių gamtos filosofijos tyrinėjimų Schellingas pereina daug anksčiau, apie 1797-uosius metus. Mums aktualu pažymėti, kad postuluojuamas gamtos savaveiksmiškumas leidžia traktuoti ją kaip subjektą, tačiau vien etimologine šio žodžio reikšme (Beekes 2010: 663–664, 1535; Walde 1910: 373, 748). Taigi, nors gamtos kaip subjekto analizė ir koreliuoja su konceptualine sąmonės bei savimonės struktūra, bet vien dėl to šie du atskiri filosofinio tyrimo objektai viena reikšmiškai nesutampa. Veikia esmine problema tampa santykis tarp to, kas yra grynai objektyvu (pavyzdžiui, inertiškas, neorganinis gamtos aspektas), ir to, kas yra subjektyvu, t. y. racionalių transcendentalinių apibrėžimų, proto, dvasios arba, kaip patogumo dėlei šiame straipsnyje įvardysime toliau, inteligibilumo. Ambicingiausias, nuosekliausias ir visapusiškiausiai minėtą problemą atspindintis šio periodo darbas – *Transcendentalinio idealizmo sistema (System des transzendentalen Idealismus, 1800)*. Šis veikalas adekvačiai reprezen-

tuoja racionalistinį Schellingo filosofijos tarpsnį. Tačiau verta pažymėti, kad racionalaus transcendentalinio idealizmo periodą *Transcendentalinio idealizmo sistemoje* užbaigiantis „estetinis idealizmas“ ir paskesnė spekuliatyviu Benedikto Spinozos racionalizmu grindžiama „tapatybės filosofija“ Schellingo galiausiai netenkina. Taigi, po „tapatybės filosofijos“ periodo išsikristalizuoja racionalaus idealizmo atžvilgiu neabejotinai kritinėmis laikytinos Schellingo filosofinės pažiūros.

Kad ir kaip ten būtų, metodinės racionalumo reikšmės filosofiniam pažinimui Schellingas niekuomet neneigė. Visiškai priešingai: artikuliuotą suvokimą iki pat gyvenimo pabaigos jis vertino labiausiai. Šis faktas kuo puikiausiai atsispindi paskutine reikšminga intelektualine Schellingo pastanga laikytinų „Berlyno paskaitų“ formoje ir turinyje. Nepaisant to, galima daryti prielaidą, kad filosofas manė, jog savajame tyrinėjimų kelyje jis priėjo racionaliosios transcendentalinės filosofijos ribas. Mat nuolat besikartojantys nuokrypiai nuo transcendentalinės filosofijos link vis radikalesnio spekuliatyvumo sutampa su implikuojamais ir aiškiai eksplikuojamais bandymais pažvelgti į tai, kas slypi pačioje racionaliosios filosofinės analizės prigimtyje, bei peržengti pastarosios ribas. Toks uždavinys reikalavo kitokios filosofinio tyrimo terminologijos ir metodikos. Ir nors Schellingą nuolat domino problemos, kurių tyrimu iki tam tikro lygmens buvo užsiimama dar racionalistinio periodo filosofinėse analizėse, tačiau dabar šie klausimai buvo keliami visiškai kitokiame kontekste.

Vienu svarbiausių Schellingo filosofijos skiriamųjų bruožų laikytinas dar gamtos filosofijos periodu atsiradęs dėmesys būties ir žinojimo istoriškumo problemai.

Šis istoriškumas – tai transcendentalinės metafizikos įkvėpta, o vėliau išskirtinai spekuliatyvia tapusi „istorija“, aiškinanti santykį tarp to, kas mažiau sąlygota, ir to, ką įvairiuose tikrovės segmentuose suvokiame baigtiniame laiko kontinuume. (Be to, pro jauno Schellingo akis nepraslysta ir Johanno Gottfriedo Herderio plėtotas genetinis tyrinėjimo metodas.) Iš čia kyla poreikis statišką būties metafiziką keisti bandymais sukurti dinamišką ir „gyvą“ filosofinių įžvalgų sistemą. Kitaip tariant, iškyla poreikis sukurti aktyvią ir evoliucionuojančią pačios tikrovės prigimtį atspindinčią sistemą, kurioje būtų tiriamos su dinamiškos tikrovės sandaros klausimu susijusios ontologinės problemos. Tad transcendentalinio subjekto epistemologiją keičia pačios būties kilmės ontologiniai tyrinėjimai. Juose galima atrasti kai kurias transcendentalinei filosofijai būdingos konceptualinės analizės schemas, tačiau su sąmone tapatinamo subjekto mentalinė tikrovė suvokiama visiškai kitokiu filosofinio tyrimo kontekste. Šias ir visas kitas po racionalaus idealistinio periodo vis labiau ryškėjusias tendencijas adekvačiai atspindi dalis *Filosofinių žmogaus laisvės tyrinėjimų* ir Schellingui gyvam esant niekur nepublikuoti trys *Pasaulio amžių* rankraščiai (*Die Weltalter*, 1811, 1813, 1815). Pastarieji žymi savotišką idėjinį pertrūkį, kulminaciją pasiekusį „Berlyno paskaitose“, kuriose buvo išdėstytos pozityviosios, apreiškimo ir mitologijos filosofijos koncepcijos.

Svarbu pabrėžti, kad kiekviena klasikinio vokiečių idealizmo filosofijos sistema – tai sąmonėjimo, moderniosios laisvės pajautos arba subjekto sampratos artikuliacijos patastanga. Tiesa, nėra vienos, visiems vokiečių idealizmo filosofijos atstovams bendros subjekto sampratos, išskyrus kelis pačius

abstrakčiausius jos bruožus, kaip antai laisvės problemos nagrinėjimas pasitelkiant (ne visuomet su sąmone tapatinamo) subjekto kaip transcendentalinio agento sampratą. Kadangi Schellingo idėjų raida apima visą šios filosofinės tradicijos istoriją ir išeina už jos ribų, subjekto supratimas jo filosofijoje smarkiai kinta. Tačiau esama ir išskirtinių bei pastovių Schellingo filosofijai būdingų subjekto sampratos ypatybių. Antai visoje idealistinės filosofijos tradicijoje objektyvioji subjekto ir objekto koreliacijos pusė buvo apibrėžiama vien negatyviais terminais (demarkacinė Kanto sąvoka *Ding an sich*; Fichte'ės *Nicht-Ich* ir *Anstoß*; Hegelio pasitelkta filosofinės įžvalgos koncepcija, atsispindėjusi jo programiniame teiginyje *nicht als Substanz, sondern ebenso sehr als Subjekt*). Plėtodamas Immanuelio Kanto gamtos mokslų metafizikos įkvėptus gamtos filosofijos tyrinėjimus, Schellingas tokios tendencijos išvengia. Šios aplinkybės leidžia jam formuluoti unikalią inteligibilumo struktūros arba subjektyvumo prigimties doktriną. Pastarosios esmė tampa subjekto santykis su tuo, kas iš principo lieka paslėpta nuo racionalios transcendentalinės analizės. Tai, kas nėra inteligibilu, Schellingo filosofijoje pateikiama kaip neatskiriama sąmonės, savimonės ir paties racionalumo prigimties dalis. Iki pat *Filosofinių žmogaus laisvės tyrinėjimų* vienokia ar kitokia forma neegستا Schellingo įsitikinimas, kad subjektyvusis ir objektyvusis (inteligibilus ir gamtinis) tikrovės aspektai gali būti sutaikomi transcendentalinės analizės ar spekuliatyvių tezių lydimo intuityvaus pažinimo pagrindu. Kulminaciją šis tikėjimas pasiekia *Transcendentalinio idealizmo sistemos* pabaigoje suformuluotame „estetiniame idealizme“ ir kiek kitokiu kontekste tęsiamose „tapatybės filosofijos“ spekuliacijose. Tačiau

nuo tapatybės filosofijai būdingo požiūrio nusisukama jau *Filosofijoje ir religijoje* (*Philosophie und Religion*, 1804), o pagrindiniai *Filosofinių žmogaus laisvės tyrinėjimų* teiginiai galutinai parodo, kad nei „estetinis idealizmas“, nei vienareikšmiškas absoliučios tapatybės postulavimas Schellingo galų gale netenkina. Netenkinti Schellingo pradeda ir racionalaus (tačiau ne vien transcendentalinio) idealizmo suteikiamas filosofinio tyrimo kontekstas. Jį keičia kartais vien implikuojamas, o kartais aiškiai eksplikuojamas požiūris, kad subjektas ir objektas, žinojimas ir būtis, baigtinybė ir absoliutas – kad šie radikalčiai skirtingi metafiziniai tikrovės sandai negali būti mažtomi nei kaip galutinai sutaikyti, nei kaip besąlygiškai vienas nuo kito atskirti. Būtent dėl to intelektualinę intuiciją lydinčias transcendentalines sąvokų sistemas keičia Schellingo potencijų doktrinos (*Potenzienlehre*) plėtotė, už racionalaus idealizmo ribų atsidurianti egzistencijos (*Existenz*), jos pagrindo (*Grund*) ir bepagrindybės (*Ungrund*) analizė bei bandymai pažvelgti į patį fundamentaliausią būties registrą (*Überseiende*).

Kardinalūs pokyčiai Schellingo filosofinių idėjų evoliucijoje atsispindi ir jo plėtotoje subjekto sampratoje. Racionalaus idealizmo periodu subjekto samprata artikuliuojama labiau eksplicitiškai, o racionalaus idealizmo kritikos periodu – kiek labiau implicitiškai, tačiau tiek pirmuoju, tiek ir antruoju periodu į Schellingo filosofinių interesų lauką akivaizdžiai pakliūva inteligibilios transcendentalinės, o vėliau – ir žmogaus mentalinės tikrovės tyrinėjimai.

Mūsų analizės tikslas yra lyginamuoju aspektu iširti pagrindinius skiriamuosius subjekto sampratos bruožus abiejuose Schellingo filosofinės minties raidos eta-

puose – tiek racionaliajame idealistiniame, tiek ir vėlesniame, už racionalaus idealizmo ribų išeinančiame. Nagrinėdami pirmąjį etapą, dėl pirmiau išdėstytų priežasčių daugiausia remsimės veikalu *Transcendentalinio idealizmo sistema*. Jame konceptualinės racionaliosios idealistinės filosofijos procedūros eksploatuojamos našiausiai ir visapusiškiausiai. Nagrinėdami antrąjį etapą, remsimės *Filosofiniais žmogaus laisvės tyrinėjimais* ir trečiuoju *Pasaulio amžių rankraščiu*. Pastaruosiuose veikaluose adekvačiai atsiskleidžia visos racionalaus idealizmo kritikai priskirtinos Schellingo filosofijos tendencijos.

Subjekto samprata transcendentalinio idealizmo filosofijos periodu

Visoje Schellingo filosofinės minties evoliucijoje subjektas lokalizuojamas santykyje su inteligibilumo principui prieštaraujančiomis, tačiau pozityvius objektinės tikrovės aspektus apibrėžiančiomis kategorijomis ir koncepcijomis. Klaidinga manyti, kad stipriai Fichte'ės įtakai pasidavęs jaunas Schellingas akiai perėmė *Pažinimo moksle* (*Wissenschaftslehre*, 1794) išskleistą absoliutaus subjekto doktriną ir prijungė prie jos kelias nežymias įžvalgas. Netgi pirmuosiuose filosofiniuose Schellingo tyrimuose (*Vom Ich als Prinzip der Philosophie oder über das Unbedingte im menschlichen Wissen*, 1795; *Philosophische Briefe über Dogmatismus und Kriticismus*, 1795) mes galime pastebėti išskirtinę pastangą akcentuoti struktūriškai būtiną subjektyvumo principo ribotumą (Schelling 1980: 84; 126; 184). Ankstyvuosiuose darbuose pabrėžiama, kad inteligibilumo ribos yra konstitutyvi subjekto sampratos apibrėžimo dalis. Absoliutaus

subjekto doktrina nėra vienareikšmiškai kritikuojama, kartais ja vis dar beatodairiškai remiamasi, tačiau lygiagrečiai teigiama: „[m]es prabundame iš intelektualinės intuicijos kaip iš mirties būklės. Mes prabundame reflektuodami, t. y. prievarta grįždami į save pačius. Bet joks grįžimas negali būti mąstomas be pasipriešinimo, jokia refleksija – be objekto“ (ibid.: 185). Schellingas mato, kad begalinė inteligibilumo apimtis subjekte yra prieštaringa filosofema ir tvirtina, jog begaliniam „Aš“ yra svetimą tiek sąmonė, tiek ir asmenybė (ibid.: 99). Mat tame, kas yra absoliutu arba besąlygiška, griežtos ribos tarp inteligibilumo ir bet kokios jo priešybės iš karto eliminuojamos. Kalbėdamas apie tolesnę Schellingo minties raidą Andrew Bowie'is pabrėžia: „[f]undamentali Schellingo gamtos filosofijos idėja yra ta, kad sistemingas proto (*Geist*) pobūdis negali būti absoliučiai atskirtas nuo tokio paties gamtos pobūdžio“ (Bowie 2001: 38). Be to, suabejojus besąlygiška transcendentalinio subjekto esatimi, atsiveria daug platesnė ir konkrečiau nei, tarkime, Fichte'ės *Mokslo doktrinoje*, eksplikuota genetinė transcendentalinio subjekto sandaros tyrimo perspektyva.

Nors *Transcendentalinio idealizmo sistema* yra į subjektą orientuotos transcendentalinės filosofijos pavyzdys, tačiau šiame veikale nėra ignoruojami objektinio tikrovės aspekto, gamtos filosofijos studijų rezultatai. Pačioje *Transcendentalinio idealizmo sistemos* pradžioje Schellingas pareiškia, kad adekvačiam inteligibilumo ir gamtos santykiui nustatyti reikalingas ir transcendentalinis, ir natūralistinis požiūris, nes tai, kas mūsų pažinime yra objektyvu, gali būti laikoma gamta, o tai, kas subjektyvu – savuoju „Aš“ (*Ich*) arba inteligibilumu (*Intelligenz*) (Schelling 2001: 5). Taigi,

nederėtų nustebti, kad minėtame veikale gausu gamtos filosofijos teorinio palikimo.

Schellingas pabrėžia, kad gryo idealumo, t. y. inteligibilumo, ir objektinio realumo susikirtimo tašku tampanti „[i]ntelektualinė intuicija (*intellektuelle Anschauung*) yra viso transcendentalinio mąstymo organas“ (Schelling 1998: 36.634). Pati *Transcendentalinio idealizmo sistema* yra konceptualizuota subjekto savaveiksmiškumą numatančių sintetinių intelektualinių intuicijų raida. Subjektyvumo struktūrą Schellingas nusako teigdamas, kad „[m]anasis aš yra ne kas kita kaip *savo paties objektu tampantis produkavimas (Produzieren)* [...]“. Bet pastarasis yra absoliučiai laisvas veiksmas ir dėl to jo gali būti vien reikalaujama, jis negali būti (objektyviai – P. K.) pademonstruotas; tad jei manasis aš tėra ši intuicija, [...] jis yra tai, kas gali būti tik *postuluota (postuliert)*“ (Schelling 2001: 28). Priešingai nei Fichte'ė, Schellingas lygiagrečiai pabrėžia ne vien absoliutų subjekto postulavimą, bet ir *dinaminę* jo struktūrą, kurioje akcentuojama objektinį tikrovės aspektą į subjekto sandarą įtraukianti produkavimo veika. Ši veikla *per se* nėra pasiekiamą sąmonei, ji yra nesąmoninga (*bewußtlose*), ji abstrakčiu konceptualiniu pavidalu numato tikrovę to, ką šiuolaikinės humanistikos baruose esame įpratę vadinti sąmone (*Unbewußtsein*).

Tad kai Schellingas kalba apie savo paties objektu esantį subjektą, mes neturėtume manyti, kad omenyje jis turi į save nukreiptą ir vien dėl to savo pačios atžvilgiu visiškai skaidrią sąmonę. Nors subjektas yra grynas aktas arba grynas veikimas (*reiner Akt, reines Tun*), tačiau jis nėra absoliučiai imanentinis ar vienareikšmiškai identiškas. Reikia nepamiršti, kad subjektas yra „produkuojanti produkcija“ – vadinasi, jis yra ir

produkuojantysis subjektas, ir produkuojamas objektas. Sintetinė veikla priverčia jį į savo sandarą įtraukti kažką kito, nei yra jis pats. Vadinasi, subjektas nėra absoliučiai tiesioginis produkavimo aktas. Ši iš pirmo žvilgsnio paradoksaliu laikytiną teiginį Schellingas paaiškina nurodydamas, kad „[...] A = A atrodo identiškai, bet taip pat gali turėti sintetinę reikšmę, jei tartume, kad vienas A priešpriešinamas kitam. Tai gi, A reikėtų pakeisti sąvoka, išreiškiančia pirmą pradžią dvilypumą tapatybėje (*ursprüngliche Duplizität in der Identität*), ir *vice versa*“ (Schelling, 1998 36.639). Mūsų nagrinėjamas filosofas kalba apie savimonės struktūrą, paremtą begaliniu prieštaravimu pačioje subjektyvybės sandaroje. (Beje, analogiška „antagonistinė“ konceptualinė struktūra aptinkama ir gamtos kaip subjekto traktavime Schellingo spekuliatyviojoje fizikoje (Schelling 2004: 39–40).) Dar kartą akivaizdžiai matome, kad akcentuojamas ne absoliutus subjekto pobūdis, o dinaminė jo konstitucija. Transcendentalinės įžvalgos požiūriu šis subjektas apibrėžiamas kaip „amžinas tapsmas“ (*ewige Werden*). Spekuliatyviuoju požiūriu jis gali būti apibrėžiamas kaip už laiko ribų esanti absoliuti subjektyvybė, tačiau postuluoju tokią tezę anksčiau ar vėliau tenka leisti į įvairius teorinius kompromisus. Be to, reikia turėti omenyje, kad pačią būtį Schellingas įsivaizduoja kaip suspenduotą subjekto laisvę (*aufgehobene Freiheit*). Vadinasi, tiek subjekto, tiek pačios būties struktūra yra paremta tuo, ką Schellingas pavadino „pirmą pradžiū dvilypumu tapatybėje“. Būtent pastarasis principas lemia, kad spekuliatyvią ontologinę potekstę turintis absoliučios, galutinės sintezės teorinis motyvas, arba vaizdinys, gali būti suvokiamas vien proceso, dinamikos ir istorijos terminais.

Jei absoliuti tapatybė ir postuluojuama, ji

negali savyje glūdinčio dvilypumo tiesiog eliminuoti, mat pertrūkis šioje tapatybėje sukuria sąmonės, istorijos, laiko, juslinio patyrimo ir paties pažinumo galimybę (Schelling 2001: 72). Be to, minėtas dvilypumas laiduoja begalinį produkavimo veiklos tęstinumą. Pastarasis aspektas yra išskirtinai svarbus, nes produkavimas, arba dinamizmas, turi būti laikomas esmine skiriamąja Schellingo *Transcendentalinio idealizmo sistemai* būdingos subjekto sampratos ypatybe.

Tai gi, *subjektas yra dinaminis būviu ir tapatybės stokojančia sandara pasižymintis, inteligibiliame tikrovės segmente lokalizuojamas transcendentalinis agentas*. Deja, klasikinei vokiečių idealizmo filosofijai būdinga, kad joje formuojamos subjekto sampratos stokoja konkretesnių paaiškinimų apie tai, kaip jos sąveikauja su empirine savojo „Aš“ sąmone arba mentalinė tikrove, kurią šiais laikais esame įpratę vadinti „psichologine“. Tokias sąvokas kaip „Aš“, realusis „Aš“, sąmonė, savimonė ar transcendentalinę reikšmę turintis subjektas Schellingas dažniausiai vartoja kone sinonimiškai ir retai imasi aiškinti, kaip konkrečiau derėtų suvokti jų ryšį.

Kalbėdama apie *Transcendentalinio idealizmo sistemos* visumą Dale E. Snow reziūmuoja, „[...] kad protas nesugeba iki galo suvokti nei gamtos, nei savojo Aš būties pagrindo [...]“ (Snow 1996: 140). Tačiau lieka neaišku, ar galima tikėtis, kad į epistemologinius klausimus orientuota transcendentalinė filosofija, kaip ją apibūdina pats Schellingas, pateiks atsakymus į ontologinę reikšmę turinčius klausimus. Ir visgi *Transcendentalinio idealizmo sistemoje* nevengiama problemų, kurios neabejotinai turi ontologinę potekstę. Kitaip tariant, esama nuolatinės įtampos tarp racionalaus

transcendentalinio idealizmo ir kraštutiniai spekuliatyvių intucijų. Pastaroji aplinkybė aiškiausiai atsiskleidžia tuomet, kai iš transcendentalinės filosofijos perspektyvos bandoma išvesti istorijos fenomeno galimybės sąlygas, arba tuomet, kai teleologijai skirtos aptariamo veikalo dalies pabaigoje užsimojama aprašyti intuciją, kurioje tai, kas sąmoninga, susivienytų ir sutaptų su tuo, kas nėra sąmoninga.

Sąmoningą ir nesąmoningą veiklą sutapatinti intucija aptariama paskutinėje *Transcendentalinio idealizmo sistemos* dalyje. Čia išplėtojama „estetinio idealizmo“ koncepcija. Jos centre atsiduria meninė intucija (*Kunstanschauung*). Pasak Schellingo, pastarojoje egzistuoja „[s]ąmoningo ir nesąmoningo tapatybė manajame Aš bei šios tapatybės sąmonė“ (Schelling 2001: 219). Tad meninė intucija turi būti suvokiama kaip racionalios, sąvokinės analizės nereikalaujanti intelektualinės intucijos objektyvacija meno kūrinys. Jame susilieja sąmoninga (laivės) ir nesąmoninga (gamtos) produkcija, tačiau tuo pat metu meno kūrinys lieka prieinamas sąmonei (subjektui). Ir vis dėlto į akis krenta tai, kad meninės intucijos koncepcija menkai siejasi su racionaliosios transcendentalinės filosofijos dvasia parašyta *Transcendentalinio idealizmo sistemos* visuma. Schellingo pasitelktas „estetinis idealizmas“ atliepia ne racionaliosios transcendentalinės sistemos reikalavimus, o romantikams būdingą panestetizmą, kurio pagrindu pastarieji buvo linkę perinterpretuoti šią filosofijos kryptį.

Ilgainiui tokiu „filosofiniu rankos mostu“ pasiekta absoliučios tapatybės objektyvacija ima netenkinti ir paties Schellingo. Iki pat 1804 metų („tapatybės sistemos“ periodu) Schellingas disponuoja spekuliatyvia absoliuto arba absoliučios tapatybės

samprata, tačiau *Religijoje ir filosofijoje* iš naujo atrandamą ir daug fundamentalesniu lygmeniu formuluojama absoliuto santykio su baigtinumu problema. Pastaroji persmelkia visą vėlesnę Schellingo filosofinių idėjų raidą. Vadinasi, Schellingo ilgainiui netenkina nei „estetinis idealizmas“, nei tuo metu renesansą išgyvenusio „spinozizmo“ dvasia parašyti samprotavimai apie absoliučią tapatybę. Tenka grįžti prie problemų, kurias iškėlė racionaliosios transcendentalinės filosofijos kontekste išryškėjęs „dvilypumas tapatybėje“.

Subjekto samprata racionalaus idealizmo kritikos periodu

Racionalaus transcendentalinio idealizmo galimybėmis nusivylęs Schellingas pradeda naują filosofinių tyrinėjimų etapą, kuris pasižymi daug sunkiau apibrėžiama analizės metodika ir vartojama filosofine leksika. Tačiau minėti sunkumai brendo daug anksčiau. Pavyzdžiui, 1801 metų *Mano filosofijos sistemos išdėstymas* (*Darstellung meines Systems der Philosophie*, 1801) – tai bandymas pažvelgti į transcendentalinės sistemos pabaigoje „estetinio idealizmo“ pagrindu postuluotos absoliučios tapatybės prigimtį ir struktūrą grynai spekuliatyviu požiūriu. Pasitelkęs spekuliatyvią tapatybės logiką, Schellingas manė išvengsiąs transcendentalinėje sistemoje šmėžavusios „tapatybės dvilypumo“ problemos ir sugebėsiąs įrodyti gamtinės ir idealistinės konceptualinės sistemos vienybę. *Mano filosofijos sistemos išdėstyme* jis rašė: „[a]bsoliuti tapatybė paprasčiausiai yra ir ji yra tikra, kaip teiginys $A = A$. Mat kartu su šiuo teiginiu ji tiesiogiai postuluojuama“ (Schelling 2001a: 351). Tai, kad minėta problema Schellingui nebuvo nauja, rodo ir patys ankstyviausi idealistinio periodo

darbai, tačiau *Filosofijoje ir religijoje* apie ją prabylama visiškai kitokiu tonu ir visiškai kitokia filosofine leksika. Ten plėtojama „nuopuolio“ (*Abfall*) arba „šuolio“ (*Sprung*) doktrina. Joje kalbama apie racionaliai nepaaiškinamą baigtinumo nuopuolį iš absoliučiosios būklės (Schelling 2010: 26–30). Tai rodo, kad spekuliatyvioji tapatybės sistema nesugeba išspręsti įsisenėjusių transcendentalinės filosofijos problemų. Lyginant su spekuliatyvia tapatybės logika, Schellingo atliekamąs analizės požiūrio taškas *Filosofijoje ir religijoje* netikėtai apsukamas. Veikale tvirtinama, kad iš nuopuolį patyrusios baigtinės perspektyvos absoliutas pasirodo kaip savęs apreiškimo (*Offenbarung*) istorija. Teisybės dėlei reikėtų prisiminti, kad kiek kitokiame kontekste ši apreiškimo samprata buvo pasitelkta jau *Transcendentalinio idealizmo sistemoje* (Schelling 2001: 211). Identiškos konceptualinės procedūros implicitine savo forma regimos dar gamtos filosofijos tyrinėjimuose (Schelling 2004: 18–19, 52–53). Taip pat minėtą sampratą aptinkame ir pozityviosios filosofijos pamatinių principų pagrindime (Schelling 2007: 180–183). Sunku viena-reikšmiškai pasakyti, kas lėmė tokį šios koncepcijos dominavimą visoje Schellingo filosofijoje, tačiau galbūt nesuklystume dar kartą paminėję Herderio genetinį tyrinėjimo metodą ir ankstyvą Jakobo Böhme'ės idėjų paplitimą tarp Jenos romantikų. Be abejo, nereikėtų nuvertinti ir tų formalųjų aplinkybių, kurios atsiranda iš struktūrinio transcendentalinės sistemos poreikio mąstyti būtent dinamikos, proceso ar istorijos terminais.

Filosofiniuose žmogaus laisvės tyrinėjimuose Schellingo požiūris į tapatybę, lyginant su *Mano filosofijos sistemos išdėstymu*, pasikeičia dar kartą. Šiame veikale

tvirtinama, kad „[t]apatybės dėsnių principas nereiškia vienovės, kuri, sukdamasi vienodybės rate, neprogresuotų ir pati būtų nejautri ir negyva. Šio dėsnių vienovė – tiesiogiai kūrybiška. Jau subjekto ir predikato santykiyje atskleidėme pagrindo ir padarinio santykį, ir todėl pagrindo dėsnis yra toks pat pirminis, kaip ir tapatumo dėsnis“ (Schelling 1995: 33). Loginiai Schellingo išvedžijimai mums nėra tokie svarbūs kaip įžvalga, kad *Transcendentalinio idealizmo sistemoje* akcentuotas „pirmapradis dvilypumas tapatybėje“ *Žmogaus laisvės filosofiniuose tyrinėjimuose* įgauna pozityvų, nors ir grynai spekuliatyvų teorinį pavidalą. Šiame veikale pripažįstama, kad nesama jokių transcendentalinių, loginių ar ontologinių sąlygų, kurioms esant būtų įmanoma išvengti dvilypumo tarp subjekto ir predikato, tarp *antecedens* ir *consequens*, tarp *implicitum* ir *explicitum*. Tačiau svarbiausia yra tai, kad Schellingo dėmesys nukrypsta į gamtos filosofijos kontekste eksploatuotą egzistencijos ir jos pagrindo skirtį.

Tačiau tai nereiškia, kad filosofinio tyrimo metodiką grindžia suabsoliutintas dualizmo principas. Tokiu atveju pati opozicijų išskyrimo ir apibrėžimo galimybės sąlyga liktų už fundamentalia tapti siekiančios spekuliatyvios filosofinės analizės ribų. Schellingas pažymi, kad „[...] apskritai pirm bet kokios dvejobės turi būti kokia nors esybė; kaip ją kitaip pavadinti, jei ne pirminiu pagrindu arba, tiksliau, *bepagrindybe* (*Ungrund*)?“; tuomet tampa aišku, kad „[...] ta esybė yra pirmesnė už visas priešpriešas [...]“ (ibid.: 109). Bandytas nusakyti priešpriešų skirtį įgalinančią sąlygą priverčia persvarstyti ir tapatybės principu grindžiamą absoliuto sampratą. Dabar absoliutas jau nebereiškia pozityvaus ir suvienijančio tapatybės principo. Veikiau

absoliučiu laikytinas negatyvus priešybių skyrimo pagrindas, arba bepagrindybė. Tačiau bepagrindybė nėra abstraktus skirtumas tarp priešybių. Ji yra „abejinga“ priešybėms, joje priešybės neglūdi potencialiai. Tad nesiskyrimas bepagrindybėje nenusako priešybių pozityviai, o juolab kaip nesiskiriančių viena kitos atžvilgiu. Kitaip tariant, nėra taip, kad bepagrindybėje priešybių *jau* nebebūtų, veikiau jų paprasčiausiai *niekuomet dar* nėra. Vadinasi, bepagrindybėje nesiskyrimas nusakomas tik pačios bepagrindybės atžvilgiu, ji „[...] neturi kito predikato, kaip bepredikatiškumą, bet dėl to nėra niekas arba nedaiktas“ (ibid.: 110). Kažko esančio atsiradimas iš bepagrindybės Schellingui žymėjo pačios būties gelmės ir kilmės problemą. Toliau pastaroji nagrinėjama *Pasaulio amžių* rankraščiuose, tačiau *jau Žmogaus laisvės filosofiniuose tyrinėjimuose* galima aptikti nuorodų į tai, kas *Pasaulio amžiuose* įvardijama kaip *Überseiede*.

Taigi, atsižvelgdami į tai, kaip giliai Schellingas bando skverbtis į būties sandaros problematiką, privalome paklausti: kokią įtaką šie pokyčiai padarė mūsų analizei aktualiū subjekto sampratai? Visų pirma pastebime, kad spekuliatyvioje filosofinio tyrimo perspektyvoje išblanksta transcendentalinis subjekto pobūdis. Vartojamose leksinėse išraiškose išryškėja tendencija „subjektu“ įvardyti paprasčiausią gramatinį sprendinio subjektą arba metafiziniuose svarstymuose eksploatuoti vien etimologinę „subjekto“ reikšmę. Nors ir retai, tačiau *Žmogaus laisvės filosofiniuose tyrinėjimuose* vis dar vartojama „Aš“ sąvoka, o *Pasaulio amžiuose* šia prasme kalbama vien apie sąmonę, nors ir pastaroji ne visuomet reiškia būtent žmogiškosios sąmonės atitikmenį. Tačiau leksikos pokyčiai nereiškia, kad

Schellingą racionalaus idealizmo kritikos periodu nustojo dominti su žmogiškąja inteligibilia tikrove susiję klausimai. Visiškai priešingai – šiais klausimais pasisakoma tiek *Žmogaus laisvės filosofiniuose tyrinėjimuose*, tiek *Pasaulio amžiuose*. Antropomorfinę inteligibilumo sferą išreiškiančios filosofemos šiame etape pradeda žymėti tam tikrą *mentalinę realybę, kurios koncepcija gali būti laikoma modernios psichologinės savivokos ir conceptualaus sąmonės apibrėžimo pirmtake* (Ffytche 2012: 105).

Tačiau visų pirma būtina pabrėžti, kad racionalaus idealizmo kritikos periodu pirmąkart tikrovės klotu pradėdama laikyti būtent objektyvioji subjekto ir objekto koreliacijos pusė. Antai *Filosofiniuose žmogaus laisvės tyrinėjimuose* pabrėžiama, kad „[...] pagrindą [...] sudaro tai, kas nepaklūsta taisyklėms – tarsi tai galėtų vėl staiga prasiveržti, ir niekur nematyti, kad tvarka ir forma galėtų kur būti pirminiai dalykai; susidaro įspūdis, jog tvarka esanti padaryta pirmąkart chaoso. Tai ir yra tas neapčiuopiamas daiktų realumo pamatas, toji niekuomet neišnykstanti liekana, tai, kas net didžiausiomis pastangomis nesiduoda paverčiama protu, bet amžinai lieka pagrindu. Iš to neprotiška ir radosi protas tikrąja šio žodžio prasme“ (Schelling 1995: 51). Būtent iš tokių ontologinių samprotavimų kyla Schellingo požiūris, kad subjektas – kuris, kaip minėjome, šiame tyrinėjimų etape vis dažniau įvardijamas kaip žmogus, kaip asmuo, ne vien kaip protas – taigi, kad subjektas yra pagrindo ir jam besipriešinančios galios santalka (ibid.: 55), kad protas, sąmonė arba savimonė, lyginant juos su „tikrąja būtimi“ (*das eigentliche Sein*), yra ne pirmąkart tikrovės sandas, o racionaliai nepagrindžiamo steigiamojo pobūdžio sprendimo, „subjektyvaus veiks-

mo“ (*subjektive Handlung*) arba sąmonei neprieinamos, dažnai voliuntaristinį požiūrį numatančiais terminais aprašomos veikos pasekmė (ibid.: 82–86).

Suprantama, kad tokia racionalios idealistinės metafizikos kritika galutinai palaužia Kanto, Fichte'ės ir Hegelio filosofinėse sistemose dominavusių savaveiksmio transcendentalinio arba spekuliatyvaus subjekto sampratą. Tiesa, ši samprata niekuomet nebuvo stabili ir itin nuosekliai artikuliuota, tad galėtume tarti, kad Schellingas tiesiog išryškino visą klasikinį vokiečių idealizmą kankinusių pamatinį conceptualinį prieštaravimą. Tai sukelia perversmą ne vien su sąmone, savimone ar savuoju „Aš“ tapatinamos subjekto sampratos, bet ir pačios žmogaus mąstymo prigimties tyrinėjimų raidoje. Norint conceptualizuoti būtent tokį subjekto vaizdinį, numanomą jo mentalinę sferą ir santykį su pamatiniais objektinės tikrovės sandais, prireikia kitokios filosofinės kalbos bei filosofinio tyrimo konteksto, nei jį galėjo pasiūlyti racionalusis idealizmas.

Teosofine kalba parašyti *Pasaulio amžiai* – geras minėto pokyčio pavyzdys. Vartodami *Filosofijoje ir religijoje* įtvirtintą leksiką kartu su Snow galėtume tarti, kad *Pasaulio amžių* rankraščiai yra bandymas tirti „[...] nuopuolį arba laike esančio pasaulio sukūrimą“ (Snow 1996: 191). Čia apsisistojama prie *Filosofiniuose žmogaus laisvės tyrinėjimuose* neaiškiais kontūrais ryškėjusios analizės, kurioje lygia greta plėtojant potencijų doktriną bandoma temizuoti tai, „[...] kas neturi būties, tačiau būtent dėl to dar nėra „niekas“ [...]“ (Schelling 2000: 14). Būtent šis, kaip *Überseiende* nusakomas ontologinis registras turėtų tapti galutiniu referentu, kai kalbama apie tai, kas ir koku būdu gali būti laikoma esančiu.

Tačiau apie subjektą – kertinę klasiki-

nio vokiečių idealizmo sąvoką – *Pasaulio amžiuose* užsimenama vis rečiau, nors, kaip pažymi Edwardas Allenas Beachas, naujosios Schellingo filosofemos implicitiškai vis dar tebesiremia transcendentalinei filosofijai būdingo subjektyvybės principo forma (Beach 1994: 117). Implicitiškai tai atsiskleidžia plėtojant potencijų doktriną, tačiau esama ir eksplisicinių teiginių, rodančių, kad tam tikrais atžvilgiais filosofas vis dar mąsto racionalaus idealizmo periodu nagrinėtų filosofemų pagrindu. Antai *Pasaulio amžiuose* Schellingas pažymi: „[s]ąmonė yra neįmanoma be to, kas tuo pat metu yra (jos atžvilgiu – P. K.) užsklęsta ir (iš jos – P. K.) pašalinta“ (Schelling 2000: 44). O pašalinama iš sąmonės yra ne kas kita, kaip amžinūs inteligibilaus prado praeities pavidalu įvardijama gamta. Vadinasi, būtina subjekto steigimo(si) sąlyga yra pirmapradis ir neįveikiamas santykis su ontologine savo paties priešybe. Tačiau šis sąmonei neprieinamas jos būties pagrindas nebeprisklaido nuo idealios transcendentalinio subjekto konstitucijos. Veikia sąmonė paklūsta dinaminei būties raiškos struktūrai, priverčiančiai traktuoti gamtą kaip inteligibilaus prado pagrindą. *Transcendentalinio idealizmo sistemoje* artikuliuota subjekto samprata buvo laikoma savosios priešybės produkavimo židiniu, o racionalaus idealizmo kritikos periodu tvirtinama, kad sąmoningos subjekto dalies priešybė jau nebeprisklaido nuo transcendentalinės subjekto konstitucijos ypatumų. Pasibaigus racionaliajam idealistinės filosofijos etapui, kalbėti apie autonominę subjekto sampratą tampa itin sudėtinga, nes sąmoningumo pagrindas išstumiamas už transcendentalinės subjekto refleksijos ribų.

Išvados

Racionaliojo idealizmo filosofijos laikotarpiu Schellingas apibrėžė subjektą kaip inteligibilioje tikrovės sferoje lokalizuojamą dinaminės prigimties transcendentalinį agentą. Tiesa, vis dar disponuojama ir gryo arba absoliutaus subjektyvumo filosofema, paveldėta iš ankstyvojo Fichte'ės *Pažinimo mokslo*, tačiau šis vien spekuliatyviai postuluojamas subjekto modusas neužima centrinės vietos racionaliajam idealizmui priskirtinose Schellingo idėjose – šią tendenciją pastebime jau pačiuose pirmuosiuose mūsų nagrinėjamo mąstytojo filosofiniuose tyrimuose. Skiriamuoju subjekto sampratos bruožu racionalaus idealizmo laikotarpiu turi būti laikoma jo dinaminė prigimtis, numatanti pertrūkį absoliučioje tapatybėje ir iš to plaukiančią begalinę sintetinių (idealumo ir realumo) intuicijų raidą. Pats dinaminio proceso židiny s randamas subjekte ir taip patvirtinama, kad pastarasis be išlygų traktuojamas kaip centrinė viso transcendentalinių apibrėžimų proceso sąvoka.

Racionalaus idealizmo kritikos periodu Schellingas atsisako transcendentalinės filosofinio tyrimo perspektyvos, epistemologinę problematiką keičia ontologinė. Linkstama vien į spekuliatyvią metafiziką, nors joje ir galima išvelgti racionaliajam transcendentaliam idealizmui priskirtinų teorinių konstrukcijų. Matomi akivaizdūs

ne vien filosofinio tyrimo metodikos, bet ir jame figūruojančios leksikos pokyčiai. Antai „subjekto“ terminas dažniausiai vartojamas vien etimologine šio žodžio reikšme. Pradedant *Pasaulio amžių* rankraščiais, atsisakoma tokių išraiškų kaip manasis „Aš“, „absolutus subjektas“, o „sąmonės“ ir „dvasios“ terminai ne visuomet reiškia būtent žmogiškosios idealybės segmento atitikmenį. Tačiau būtų klaidinga teigti, kad racionalaus idealizmo kritikos laikotarpiu žmogui priskiriamos inteligibilios tikrovės tematika Schellingui tampa svetima. Tokiai tematikai skiriama mažiau dėmesio, nei jo būta transcendentalinėje filosofijoje, tačiau dar *Filosofiniuose žmogaus laisvės tyrinėjimuose* ji lieka tarp svarbiausių mąstytojo analizės objektų. Būtina atkreipti dėmesį, kad subjektas kaip antropomorfinė inteligibilumo sritis yra nusakomas „žmogaus“, „asmens“, „sąmonės“ terminais. Tačiau jų numatoma mentalinė realybė aprašoma platesnio ontologinės problematikos tyrimo kontekste, kuriame pabrėžiamas objektinės (gamtinės, dinamiškosios) subjekto ir objekto koreliacijos pusės pirmapradiškumas. Tad visiškai atsisakoma autonominio, savaveiksmio racionalių transcendentalinių apibrėžimų subjekto sampratos, kuri racionalaus idealizmo periodu galėjo būti laikoma pagrindine metodologine ir temine filosofinio tyrimo ašimi.

LITERATŪRA

Beach, E. A. 1994. *The Potencies of God(s). Schelling's Philosophy of Mythology*. Albany: SUNY Press.

Beekes, R. S. P. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. 1. Leiden: Brill.

Bowie, A. 2001. *Schelling and Modern European Philosophy: An Introduction*. London: Routledge.

Ffytche, M. 2012. *The Foundation of the Uncons-*

cious: Schelling, Freud and the Birth of the Modern Psyche. New York: Cambridge University Press.

Schelling, F. W. J. 1980. Of the I as Principle of Philosophy, or On the Unconditional in Human Knowledge. Transl. by Fritz Marti. In Fritz Marti (ed.). *The Unconditional in Human Knowledge*. London: Associated University Press.

Schelling, F. W. J. 1980. Philosophical Letters

on Dogmatism and Criticism. Transl. by Fritz Marti. In Fritz Marti (ed.). *The Unconditional in Human Knowledge*. London: Associated University Press.

Schelling, F. W. J. 1995. *Žmogaus laisvės filosofija*. Vertė Alfonsas Tektorius. Vilnius: Pradai.

Schelling, F. W. J. 1998. System des transzendentalen Idealismus. In *Philosophie von Platon bis Nietzsche*: CD-ROM, ausgewählt und eingeleitet von Frank-Peter Hansen. Berlin: Directmedia.

Schelling, F. W. J. 2000. *The Ages of the World*. Third Version (c. 1815). Transl. by Jason M. Wirth. Albany: SUNY Press.

Schelling, F. W. J. 2001. *System of Transcendental Idealism*. Transl. Peter Heath. Charlottesville: University Press of Virginia.

Schelling, F. W. J. 2001a. Presentation of My System of Philosophy (1801). Transl. Michael G. Vater. *The Philosophical Forum*, Vol. XXXII, No. 4.

Schelling, F. W. J. 2004. *First Outline of a System of the Philosophy of Nature*. Transl. Keith R. Peterson. Albany: SUNY Press.

Schelling, F. W. J. 2007. *The Grounding of Positive Philosophy: The Berlin Lectures*. Transl. Bruce Matthews. Albany: SUNY Press.

Schelling, F. W. J. 2010. *Philosophy and Religion*. Transl. Klaus Ottmann. Putnam: Spring Publications.

Snow, D. E. 1996. *Schelling and the End of Idealism*. Albany: SUNY Press.

Walde, A. 1910. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

THE CONCEPTION OF THE SUBJECT IN SCHELLING'S TRANSCENDENTAL IDEALISM AND IN HIS CRITICISM OF RATIONAL IDEALISM: A COMPARATIVE ANALYSIS

Paulius Kukis

Abstract. The aim of this article is to define certain distinctive features of the conception of the subject in Schelling's rational transcendental idealism and in his later critique of rational idealism. By invoking a comparative analysis we point to the course of Schelling's general theoretical development which inevitably affected his conceptual approach to the problem of subjectivity. We show that in the period of rational idealism the subject is defined as reasonable, autonomous agent of transcendental determinations, whereas in the period of critique of rational idealism it refers to peculiar mental reality, which is characterized by epistemological and ontological insufficiency of intelligibility, reason and consciousness itself. Therefore in the period of critique of rational idealism the conception of the subject is shown to be limited and conditioned by positive components of object-oriented being which are ontologically opposed to the philosopheme of self-sufficient intelligibility.

Keywords: Schelling, subject, object, German Idealism, intelligibility, transcendentality, speculativity

Iteikta 2015 m. spalio 9 d.